

*De Pondal a Novoneyra: o proceso xeracional
en tanto foco poetolóxico*

Arturo Casas

Formas de citación recomendadas

1 | Por referencia a esta publicación electrónica*

CASAS, ARTURO (2011 [2008]). “*De Pondal a Novoneyra: o proceso xeracional en tanto foco poetolóxico*”. En Francisco Fernández Rei *et al.* (eds.), *A semente da nación soñada. Homenaxe a X. L. Méndez Ferrín*. Santiago de Compostela e Vigo: Sotelo Blanco e Edicións Xerais, 133-138. Reedición en *poesiagalega.org. Arquivo de poéticas contemporáneas na cultura*. <<http://www.poesiagalega.org/arquivo/ficha/f/15>>.

2 | Por referencia á publicación orixinal

CASAS, ARTURO (2008). “*De Pondal a Novoneyra: o proceso xeracional en tanto proceso poetolóxico*”. En Francisco Fernández Rei *et al.* (eds.), *A semente da nación soñada. Homenaxe a X. L. Méndez Ferrín*. Santiago de Compostela e Vigo: Sotelo Blanco e Edicións Xerais, 133-138.

* Edición dispoñíbel desde o 25 de xaneiro de 2011 a partir dalgunha das tres vías seguintes: 1) arquivo facilitado polo autor/a ou editor/a, 2) documento existente en repositorios institucionais de acceso público, 3) copia dixitalizada polo equipo de *poesiagalega.org* coas autorizacións pertinentes cando así o demanda a lexislación sobre dereitos de autor. En relación coa primeira alternativa, podería haber diferenzas, xurdidas xa durante o proceso de edición orixinal, entre este texto en pdf e o realmente publicado no seu día. O GAAP e o equipo do proxecto agradecen a colaboración de autores e editores.

DE PONDAL A NOVONEYRA: O PROCESO XERACIONAL EN TANTO FOCO POETOLÓXICO

Arturo Casas

*¡Lembranzas, tempo, triste teoría das horas!
“Brindis”, Voce na néboa*

No conxunto da produción crítica e historiográfica de X. L. Méndez Ferrín hai un título que expón o aparente paradoxo de conformar unha proposta tan influente e asumida coma pouco debatida e estudada nos seus fundamentos e condicionantes, ou até na súa posíbel correlación coa obra literaria propia e as súas específicas escollas poéticas. Bardante algún pormenor pouco máis ca nominal, non constitúe esaxeración ningunha, en efecto, falar dunha adhesión case xeralizada ás propostas historiográficas e periodolóxicas sobre a poesía dos tres primeiros cuartos do século XX concretadas no libro de 1984 *De Pondal a Novoneyra*, resultado das investigacións que levaran ao autor once anos antes a doutorarse en Filoloxía na Universidade de Santiago de Compostela e que conta aínda cun antecedente académico previo, a tese de licenciatura lida en Madrid no ano 1960 arredor da obra poética pondaliana.

Son varias as razóns para regresar a un territorio sobre o que xa concretei algunha análise (Casas 2000: 121-136). O único que resulta pertinente mencionar agora ten que ver coas singularidades de diversa orde ás que aparece asociado o corpo de proposicións debidas a Méndez Ferrín. Baste considerar tres aspectos: o momento histórico no que se presentou aquela tese de doutoramento, dirixida por un Ricardo Carvalho Calero que ocupaba a cátedra de Lingua e Literatura Galega desde uns meses antes; as presumíbeis discrepancias de criterio estético-literario ou político entre orientador e doutorando —respecto á ausencia dun modernismo galego e ás consecuencias diso nos ritmos literarios arredor de 1900, por exemplo—, que, porén non semella que afectasen en profundidade nin á comprensión global da traxectoria estudada nin aos procedementos filolóxicos e historiográfico-literarios priorizados; e, en fin, a febleza da tradición crítica coa que Ferrín tivo que dialogar a propósito do seu obxecto de investigación, en especial se se pensa no curso da poesía galega máis inmediata, a dos anos cincuenta e sesenta e, de xeito específico, a debida á xeración das Festas Minervais. O acto público da defensa da tese potenciou de xeito colateral o debate sobre as limitacións das ensinanzas lingüístico-filolóxicas na universidade da ditadura. Como na [134] experiencia anterior de Dosinda Areses (1914-1984), estaba claro que esa formación seguía a precisar do suplemento voluntarista e autodidacta que salvase as carencias institucionais e as do profesorado, no tempo de aprendizaxe de Ferrín algo máis receptivo ca no de Areses aos operativos metodolóxicos da estilística idealista e da romanística alemá, cando menos en Madrid.

En diálogo con Salgado e Casado (1989: 251-254), Ferrín introduciu unha nota relevante a propósito do paso da tese doutoral ao libro editado por Xerais. Nese proceso deuse unha decisión meditada a prol do carácter didáctico da publicación para procurar así dous obxectivos. O primeiro, vigorizar o discurso crítico galego, xulgado como inoperante, reducido ao saúdo formulario de novidades e ao anacronismo dunha rasa erudición, realidade esta que sempre preocupou a Ferrín segundo deixan ver as súas recentes *Conversas con Del Caño* (2005: 170-175); o segundo, subliñar a existencia dunha tradición literaria propia, sólida no eido poético e autónoma nos procesos estéticos con relación a outras tradicións nacionais próximas, non só por motivos de tipo socio-económico, político e cultural senón tamén estritamente literarios. A propósito destes dous obxectivos será ben puntualizar que a crítica en Ferrín non renuncia nunca a fundamentarse no rigor filolóxico; asemade, que a autonomía dos procesos non resulta equiparada ao diferencialismo na asimilación da tradición cultural común aos europeos, adoito lida como tecido intertextual compartido, especialmente dispoñíbel en canto repertorio temático.

O meu interese dista de se obrigar neste momento a unha discusión de fondo sobre a dinámica histórica da poesía galega a partir de Pondal ou sobre os referentes teóricos do pensamento histórico-literario de Ferrín. O que pretendo nestas poucas páxinas é máis humilde. Consiste en apuntar algo relativo ao modo no que a ordenación periodolóxica que postula o crítico-historiador constitúe un foco poetolóxico dobre: postula unha concreta dinámica histórica que afecta a grupos de idade e a individualidades no terreo da produción poética e á vez, en termos declarativos e explicativos, afecta á construción e á identificación do discurso poético persoal.

En traballos escritos nos primeiros anos corenta como desenvolvemento dos presupostos do Círculo de Praga, René Wellek e Felix Vodicka coincidiron en chamar a atención sobre a condición do “período literario” en tanto treito dun proceso evolutivo que xira arredor do *cambio* no sistema de normas e valores dominantes. Hai tres ideas fundamentais nesa posición: i) negar que un período poida autorreferirse ou explicarse sen saír dos seus límites, ii) explicar o proceso literario como loita permanente na que se xoga a prevalencia dun corpo normativo e axiolóxico (non só de dimensión estética ou poética) e iii) entender a Historia literaria como reconstrución da norma e da xerarquía epocal. De aquí nace a coñecida proposta de Wellek para manexar a noción de período como *concepto dinámico regulador* e non como trasunto dalgunha metafísica.

En *De Pondal a Novoneyra* Ferrín móstrase próximo a esta comprensión da Historia literaria e da correspondente articulación periodolóxica en termos conceptuais, [135] malia o seu desenvolvemento concreto non ser tan decididamente empírico como aconsellaba Vodicka ao estar pexado por un protagonismo excesivo das xeracións como axentes do cambio histórico. Apréciase todo isto con claridade lendo por exemplo o capítulo segundo, “Antre dous séculos” (pp. 31-38), e observando nel a rendibilidade proxectada pola dialéctica entre inmovilismo e cambio literario.

Faise pertinente a este respecto concretarmos as tradicións de pensamento postas en xogo por Ferrín, porque xa aí se localizan algunhas dificultades e pode ser que certas apo-rías con repercusión na alternancia de prodecementos indutivos e dedutivos. Cales son as tradicións habilitadas que inciden no modelo periodolóxico ferriniano? Creo que como mínimo as tres seguintes: o positivismo, o historicismo marxista e o idealismo, concretado este último ben como estilística ben como fenomenoloxía. Isto explica que en *De Pondal a Novoneyra* se conxugue, no nivel global, o rigorismo dunha lei marco das series xera-

cionais¹ coa asimilación das premisas historicistas hegeliano-marxistas², e, nun nivel micro ou divisional, o exame sociolóxico³ cos operativos spitzerianos do *desvío* e do *círculo filolóxico* como ferramentas analítico-interpretativas⁴. Contemplado o asunto en perspectiva disciplinaria, cabe afirmar que un dos retos asumidos por Ferrín no seu libro foi o de facer compatíbeis a crítica —de por parte, unha crítica con forte marca avaliativa, unha crítica de intervención— e a historia literaria. Por iso mesmo resulta meridiana en termos declarativos a referencia no discurso de Dosinda Areses (1998: 60) a unha vía de harmonización entre os métodos de Spitzer e Curtius. Ou, en grao non tan decisivo, a receptividade explícita ás prácticas que identifican o quefacer crítico en Sainte-Beuve. A táboa tradición/contradición preséntase así vizosa, produtiva.

As bases epistemolóxicas e críticas que acabo de esquematizar (e simplificar) e a formalización consecvente dunha proposta historiográfica articulada en sete períodos-xeracións posúen de seu, segundo salientei, un potencial poetolóxico que serve ao autor para iluminar os rumbos da poesía galega entre a Escola formalista e a promoción de escritores á que el propio implicitamente se adscribe. E, acaso de maneira subsidiaria, tamén para unha autoindagación reflexiva centrada nas súas opcións individuais como poeta, aínda que só sexa porque elixir o pasado-tradición que se relata e a específica forma narrativa dese relato constitúen unha declaración sobre a comprensión [136] do acto enunciativo historiográfico e sobre o que o historiador (e o poeta) decide representar como axente dun discurso que trascende o rexistro de datos e que ten moito de produción/invenção. Se non de realidade si polo menos de sentido.

Veremos esas dúas claves xuntas e en apurada sinopse, sen esquecer por certo que narratividade e epización son consubstanciais ao taller poético ferriniano (Cochón 2006). Para limitar as inevitábeis imprecisións, delinéase unha serie de marcas interconectadas en *De Pondal a Novoneyra* como espiral conceptual e argumentativa que merecería algún desenvolvemento complementario, agora inabordábel por razón de espazo.

A orixe está en Pondal, para Ferrín o “primeiro poeta galego moderno” (p. 17). A súa poética, continuada en ton menor por outros membros da Escola formalista, funciona en termos historiográficos ao longo do volume *De Pondal a Novoneyra* como padrón fidedigno de modernidade e como metrónimo xeracional con atención preferente ao cambio literario lido en tanto (des)regulación normativa e (des)axuste de valores estéticos, culturais, políticos, morais... Xerarquía, entidade e proxección mídense nos poetas do século XX —Manuel Antonio, Aquilino, Cunqueiro, Cuña Novás, Cribeiro...— e nas promocións das que estes poidan ser epónimos por comparación tácita con Pondal e coas súas opcións⁵, quer no eido lingüístico e discursivo quer no temático-inventivo, no retórico-estilístico e/ou no rítmico-métrico. Máis aínda, a partir das escollas pondalianas estímense como acertos/desacertos outras decisións de diversa escala e aplicación. Por exemplo, a asunción do reto da polimetría ou da dialéctica produtiva que forneceria o encontro franco e non

¹ Para o autor, xeración é un conxunto de escritores nados nun período de dez anos, que se configuran colectivamente nun determinado intre histórico, e en relación con determinado estadio da tradición literaria precedente” (p. 71). Cítase pola primeira edición. A segunda (Xerais, 1990), en realidade unha reimpresión na que só varían capa e paratextos, conserva o formato e a paxinación orixinais.

² “Nesta obra enténdese a xeración de textos poéticos en lingua galega como parte do proceso de liberación nacional do noso pobo” (p. 17). Pouco despois, o autor sinala como *signo determinante* do século XX na cultura galega o *independentismo espiritual e estético* inaugurado por Pondal (p. 18).

³ Véxase como exemplo o epígrafe “Caracteres culturais”, referido á xeración das Festas Minervais (pp. 257-268).

⁴ Léase a análise do libro *Nimbos*, de Díaz Castro (pp. 199-207).

⁵ Sinalarei tres lugares: a observación da poesía e da existencia de Luís Pimentel (pp. 55-56), o apuntamento sobre Luís Seoane (100-101) e a nota crítica bímembre sobre Antón Tovar (236-237).

desequilibrado entre lingua coloquial e expresión culta e depurada. Pero tamén, quizais sobre todo, a selección do lugar intelectual e sentimental da enunciación poética, que é tanto como dicir do lugar social-histórico desde o cal canta o poeta. Tal lugar foi en Pondal o dun afastamento antiburgués e desclasado —resalta Ferrín—, o dun “escolleito plano ahistórico” (p. 26) que o crítico dexerxa como *distanciamento vaticinante* porque como acto público (político) se ispe de presente e concita a lenda pretérita co presaxio histórico dun tempo xusto. As repercusións desta lectura son abondo profundas e complexas como para nos deter agora arredor delas. Hai só un aspecto inadiábel que debe ser explicitado. Trátase da concepción figurativa dunha especie de secuestro histórico da nación, recluída tamén así nun *non-lugar* no que só a dignidade da acción/resistencia antiburguesa e in-submisa non poluída de “exceso de presente” preservaría a lexitimidade e oportunidade da palabra poética. A historia silencia a nación: o poeta testifica ese secuestro e anuncia a liberación-revolución futura.

Ao anterior habería que engadir como mínimo dúas marcas máis que nalgún modo foron xa introducidas nesta análise e que como útil periodolóxico acaban por fornecer lecturas críticas de posicións poéticas concretas. A primeira é a independencia [137] da literatura galega como literatura nacional; en particular, a súa emancipación respecto de calquera tronco románico consolidado a partir do clasicismo e o barroco, sinaladamente o español. A segunda é a súa participación desinhibida e libre, de novo como literatura soberana, na rede internacional e intertextual que sen tregua revisita aos clásicos (plurais en linguas, tempos, espazos, condición...) e fai aviventar a tradición. Existe, talvez, unha lei non escrita da comprensión da historia literaria por parte de Ferrín que di que a maior dependencia do hispano corresponde unha menor apertura á república universal das letras e unha menor entidade como semiosfera lingüístico-cultural, tanto no plano das decisións individuais coma no colectivo e no nacional-conxuntural (a nación nunha determinada altura). De aí mana, por poñer un caso, a execración do socialrealismo e de calquera variante do realismo coloquial na poesía galega contemporánea, matizada só cando se trata de exculpar traxectorias dunha envergadura cumprida (Celso Emilio Ferreiro, Manuel María).

Os sete períodos que se postulan en *De Pondal a Novoneyra* constitúen e sustentan de certo outras tantas poéticas xeracionais. As xeracións son os axentes significados do proceso literario. A elas corresponde no fundamental a agonística cartografada, a pugna polo control de normas e valores. Só a excepcionalidade de figuras de ruptura como Pondal fai emerxer nese relato a categoría do xenio individual. Por asimilación de premisas historiolóxicas lindantes coas formulacións de Vodicka, Ferrín aborda a reconstrución da norma literaria e da xerarquía epocal en cada un deses sete tempos xeracionais, e investiga asemade o que o teórico checo denominou *eficacia* literaria e extraliteraria da obra, entre a simple influencia estética e unha performatividade de dimensión social. Á luz do cambio literario e da súa dinámica, Ferrín comprende e explica os períodos balizados e as poéticas asociadas, explora a historia literaria como correlato dun proceso de liberación nacional e de xeito patente ou virtual (re)preséntase a si mesmo —crítico, historiador literario, poeta— como testemuña ou axente discursivo dese proceso. A ordenación de abalos e devalos ilustra ben o que agora me limito a anotar. Nese campo é perceptíbel a funcionalidade orgánica e narrativa —pero a resultados diso mesmo tamén poetolóxica, por canto esculca, identifica e describe poéticas— de capítulos como “A Escola Formalista” (pp. 21-30) ou, na beira oposta, “A poesía da PDE” (pp. 225-232)⁶. En medio, localízanse outros como “A xeración de 1925” (pp. 51-67), grupo e poética que o historiador retrata como “unha dorosa frustración das nosas letras” (p. 59). No sentido así apuntado, os períodos —o seu

proceso— son o foco poetolóxico que permite ver e contrastar o verdadeiro perfil de grupos e individuos. Constitúen a bitácora que garda e acredita a afirmación.

[138] Referencias bibliográficas

- Areses, D. (1988): *Prosas completas*. Vigo: Xerais. Recompilación e prólogo de Antón Capelán.
- Casas, A. (2000): “A poesía galega entre 1916 e 1936”, en D. Villanueva (dir.), *Historia da Literatura Galega*, vol. III: *O século XX. A literatura anterior á Guerra Civil*. A Coruña: Hércules de Ediciones, pp. 85-213.
- Cochón, I. (2006): “*Ab ipso ferro*. Encubrimentos enunciativos e refundicións xenolóxicas en *Contra Maquieiro*”, *Anuario Grial de estudos literarios galegos* 2005, pp. 38-47.
- Del Caño, X.M. (2005): *Conversas con Méndez Ferrín. Historia, literatura, nación*. Vigo: Xerais.
- Méndez Ferrín, X.L. (1984): *De Pondal a Novoneyra. Poesía galega posterior á guerra civil*. Vigo: Xerais.
- Salgado, X.M., e X.-M. Casado (1989). *X. L. Méndez Ferrín*. 2ª ed. Santiago de Compostela: Sotelo Blanco.

⁶ O devalo da Promoción de Enlace resúmese nestes termos: “Desorientación estética, carencia de unidade creativa e de liñas propias, escasez de poetas en galego —e pouca constancia no uso da nosa lingua pola banda daqueles que algunha vez fan uso dela— son características do grupo xeracional ó que deben menos as letras galegas do século XX” (pp. 228-229).